

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในอดีตที่ผ่านมาประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ เมื่อเข้าสู่ "ยุคของการพัฒนา" ก็ได้เริ่มนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมและเทคโนโลยี แต่การขาดการจัดการที่เหมาะสม หรือขาดหลักการอนุรักษ์ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสภาพแวดล้อม ทรัพยากรบางชนิด เช่น แร่ธาตุ ป่าไม้ และสัตว์ป่า เริ่มเสื่อมสลายและสิ้นสูญ ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดปัญหาต่อระบบนิเวศและเกิดความขัดแย้งของชุมชนอย่างรุนแรงในหลายพื้นที่ และมีแนวโน้มที่จะขยายตัวมากยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาถึงป่าไม้ในประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2504 มีพื้นที่ป่าไม้ประมาณร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ทั้งหมด และป่าไม้ได้ถูกบุกรุกทำลายอย่างรวดเร็วในปี พ.ศ. 2531 พื้นที่ป่าของไทยมีประมาณร้อยละ 28.03 ของพื้นที่ทั้งประเทศ โดยภาคเหนือมีเนื้อที่ป่าไม้มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 47.39 ของพื้นที่ป่าไม้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2536 พื้นที่ป่าลดลงเหลือร้อยละ 26.02 ของพื้นที่ทั้งประเทศ ในภาคเหนือเหลือพื้นที่ป่าร้อยละ 44.35 ปี พ.ศ. 2538 พื้นที่ป่าไม้ของภาคเหนือลดลงเหลือร้อยละ 43.55 หรือประมาณ 46,178,761 ไร่ และในปี พ.ศ. 2541 ลดลงเหลือร้อยละ 40.06 เหลือพื้นที่ประมาณ 45,660,825 ไร่ โดยเฉลี่ย 3 ปี พื้นที่ป่าไม้หายไป 517,876 ไร่ หรือโดยเฉลี่ยปีละ 172,625.3 ไร่ (ข้อมูลกรมป่าไม้, 2541) ภาคเหนือนับว่าเป็นภาคที่มีพื้นที่ป่ามากที่สุดในประเทศไทย ทั้งยังเป็นบ่อเกิดของแม่น้ำสายสำคัญที่ไหลลงสู่ที่ราบตอนกลางของประเทศไทย อย่างไรก็ตามการทำลายป่าในภาคเหนือได้ทวีเพิ่มขึ้นทุกปี ทั้งนี้ยังมีไม่มีค่าและสภาพป่ายังอุดมสมบูรณ์อยู่ค่อนข้างมาก

การลดลงของพื้นที่ป่า ความยากไร้ของเกษตรกร และความทรุดโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม จึงเป็นวิกฤตการณ์ที่ทำให้สังคมไทยมีความตระหนักต่อปัญหาทรัพยากรป่าไม้เป็นอย่างมาก ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาแนวทางในการแก้ไขปัญหาป่าไม้ได้นำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากรป่าระหว่างรัฐ ธุรกิจเอกชน และชุมชน ไม่ว่าจะเป็นนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 ที่กำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ในประเทศอย่างน้อยร้อยละ 15 ของพื้นที่ประเทศและป่าเศรษฐกิจในอัตราร้อยละ 25 หรือนโยบายปิดป่ายกเลิกสัมปทานป่าไม้ในปี 2532 ความขัดแย้งในสังคมนี้

เป็นแรงผลักดันทำให้เกิดความพยายามหาแนวทางใหม่ ๆ ในการจัดการป่า โดยรัฐได้หาวิธีการต่าง ๆ ที่จะเข้าไปเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต เพื่อไม่ให้เกิดการทำลายสภาพป่าธรรมชาติ มีการรณรงค์ต่อต้านการทำลายป่าและส่งเสริมให้มีการปลูกป่าทดแทนอย่างกว้างขวาง และโดยที่ทรัพยากรป่าไม้สามารถอำนวยประโยชน์หลาย ๆ ด้านให้เกิดขึ้นต่อมนุษย์โดยส่วนรวม แนวคิดในการรักษาทรัพยากรป่าไม้จึงได้มีการพัฒนาและดำเนินการต่อเนื่องติดต่อกันมา ก่อให้เกิดการกำหนดนโยบาย และแนวทางปฏิบัติมาใช้ในการจัดการแหล่งป่าไม้ในลักษณะแตกต่างกันไปตามระบบนิเวศ เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

ในระยะแรก เป็นการจัดการที่เป็นการใช้ลักษณะเพื่อผลประโยชน์ระยะยาว และการใช้ในเชิงอนุรักษ์ ซึ่งเป็นช่วงแห่งการมีทรัพยากรป่าไม้อย่างอุดมสมบูรณ์ ระยะที่ 2 เป็นการจัดการที่เป็นการใช้ประโยชน์หลาย ๆ ด้าน เพื่อสนองตอบต่อความต้องการของสังคมที่มีต่อป่าไม้ และในปัจจุบันเป็นการจัดการที่มุ่งเน้นให้ผู้ใช้ประโยชน์ได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้ตอบสนองความต้องการอันหลากหลายของท้องถิ่น ป่าชุมชนเป็นการดำเนินงานที่เกิดขึ้นจากการริเริ่มของผู้ดำเนินงาน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 เป็นการดำเนินงานโดยการริเริ่มและพัฒนาโดยชุมชนเองมีประวัติยาวนานในการรักษาพื้นที่ป่าไม้ส่วนหนึ่ง เพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรป่าไม้ที่สามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่ชุมชนในท้องถิ่นของตนเองในลักษณะต่าง ๆ ภายใต้วัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันของแต่ละชุมชน และกลุ่มที่ 2 เป็นการดำเนินงานที่ริเริ่มโดยหน่วยงานภายนอกต่าง ๆ ทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชน ซึ่งตระหนักถึงความสำคัญในการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยได้พยายามจัดทำโครงการต่าง ๆ เพื่อให้ชาวบ้านได้ร่วมมือร่วมใจปลูกป่าชุมชน เพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน (ส่วนป่าชุมชน กรมป่าไม้, 2537)

การจัดการป่าชุมชนที่ริเริ่มโดยชุมชน เป็นการจัดการพื้นที่ป่าของหมู่บ้าน โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดขอบเขตและดูแลรักษาให้คงสภาพยืนยาวตลอดมา เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์ของชุมชนนั้นเกิดขึ้นในประเทศไทยมานานแล้ว และสภาพป่าเหล่านี้ยังคงอยู่ได้ตลอดมา โดยไม่ได้รับผลกระทบใด ๆ จากการลักลอบตัดไม้หรือบุกรุกเพื่อเปิดป่าเป็นแหล่งทำกิน ดังปรากฏให้เห็นทั่วไปในพื้นที่หลายแห่งในประเทศไทยที่เป็นป่าขนาดเล็กใกล้หมู่บ้าน ลักษณะและวิธีการจัดการ จะแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมระหว่างภาคต่าง ๆ ของประเทศ ซึ่งชุมชนแต่ละภาคมีระบบสังคมสภาพทางเศรษฐกิจ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อในเรื่องพลังเหนือธรรมชาติ ตลอดจนสภาพการพึ่งพาป่าที่คล้ายคลึงหรือแตกต่างกัน การดำเนินการจัดการป่าชุมชนที่ดำเนินการโดยชาวบ้านใน 4 ภาค ของประเทศไทย คือ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ (จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น โดยกรมป่าไม้ ในปี พ.ศ.2534)

ปรากฏว่า ป่าชุมชนที่ริเริ่ม และดำเนินการโดยชาวบ้านทั่วประเทศเท่าที่สำรวจได้ใน 68 จังหวัดนั้น มีจำนวนทั้งสิ้น 10,437 แปลง เนื้อที่รวม 1,699,871.18 ไร่

สำหรับการจัดการป่าชุมชนที่ริเริ่ม โดยหน่วยงานภายนอก เนื่องจากป่าชุมชนเป็นที่สนใจของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งหน่วยงานราชการและหน่วยงานเอกชน จึงมีการดำเนินการเกี่ยวกับป่าชุมชน ลักษณะต่าง ๆ กัน มีการจัดทำโครงการป่าชุมชนลักษณะต่าง ๆ ที่สำคัญได้แก่ โครงการพัฒนาป่าชุมชนตามแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งมีการดำเนินการมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 โครงการจัดที่ทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่เสื่อมโทรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี พ.ศ.2534-2538 โครงการเยาวชนเกษตรปลูกต้นไม้ เพื่ออนุรักษ์ป่าไม้และที่ทำกินเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าบรมราชินีนาถในวาระพระชนมายุครบ 60 พรรษา โครงการปลูกต้นไม้เพื่ออีสานเขียว โดยดำเนินการใน 17 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ฯลฯ ทั้งนี้โครงการต่าง ๆ ได้เน้นการสร้างจิตสำนึก สร้างความเข้าใจและแรงจูงใจให้ประชาชน ในชุมชนถึงเห็นความสำคัญการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

การจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านแม่จองไฟเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง หมู่บ้านแม่จองไฟ เป็นหมู่บ้านชาวกะเหรี่ยงที่อยู่พรมมาจากจังหวัดตาก เมื่อประมาณ 200 ปีที่แล้ว ตั้งอยู่ตำบลห้วยฮ้อ อำเภอสอง จังหวัดแพร่ เป็นหมู่บ้านที่เติบโตมาพร้อมกับหมู่บ้านอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง มีประชากรประมาณ 504 คน (112 ครอบครัว) ชาวกะเหรี่ยงหมู่บ้านนี้มีความสัมพันธ์กับป่าไม้ พืชพืชอาศัยป่ามาตลอดหลายชั่วอายุคน ทำให้จำเป็นต้องเรียนรู้ธรรมชาติรอบตัว เพื่อให้รู้จักการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และรู้จักว่าจะใช้อย่างไรให้มีใช้ตลอดชั่วลูกชั่วหลาน ช่วงเวลาของการตั้งถิ่นฐานที่ยาวนาน จึงได้สั่งสมประสบการณ์และภูมิความรู้ให้ชาวกะเหรี่ยงอย่างมากมาย สืบทอดกันมารุ่นแล้วรุ่นเล่า ยึดถือปฏิบัติจนกลายเป็นวัฒนธรรม ความเชื่อ ทุกช่วงของการดำเนินชีวิตของชาวกะเหรี่ยงเหล่านี้ ล้วนต้องใช้ความรู้ด้านธรรมชาติผสมผสานกับความเชื่อที่เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเชื่อต่อสิ่งทั้งปวงว่ามีเจ้าของมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง การใช้ประโยชน์จึงต้องขออนุญาตก่อน (วิระวัฒน์ วีระประสาธน์, 2540) ชาวกะเหรี่ยงบ้านแม่จองไฟจะอนุรักษ์พื้นที่ที่เป็นต้นน้ำลำธาร โดยเฉพาะห้วยแม่จองไฟซึ่งไหลจากป่าน้ำซับมายังหมู่บ้านแม่จองไฟมีผู้นำที่เข้มแข็ง มีอุดมการณ์และมองการณ์ไกล สามารถใช้ความเชื่อ คำสั่งสอนจากบรรพบุรุษดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่มีพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ ให้ยังคงอุดมสมบูรณ์ตราบเท่าทุกวันนี้ (รายงานการสำรวจของสำนักงานป่าไม้จังหวัดแพร่, 2538) ทั้ง ๆ ที่ทรัพยากรป่าไม้ของหมู่บ้านอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงถูกทำลายเสื่อมสลายไปหมดแล้ว ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงต้องการที่ค้นคว้าว่าหมู่บ้านแห่งนี้มีปรัชญาและวิธีการจัดการป่าอย่างไร จึงสามารถรักษาทรัพยากรป่าไม้ให้อุดม

สมบูรณ์อยู่ได้ ท่ามกลางสถานการณ์การตัดไม้ทำลายป่าที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงในประเทศไทย ซึ่งผลการศึกษาในครั้งนี้จะได้นำข้อมูลไปเป็นแนวทางหรือทางเลือกในการจัดการป่าชุมชนอื่นในอนาคตต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาถึงปรัชญา แนวคิด และวิธีการจัดการป่าชุมชนของชาวกะเหรี่ยงบ้านแม่จองไฟ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอคลอง จังหวัดแพร่

นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ปรัชญา ในที่นี้หมายถึง ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม กฎระเบียบของคนในชุมชน ค่านิยมของคนในชุมชนบ้านแม่จองไฟที่ดำเนินการไปอย่างสอดคล้องต้องกันหรือเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

แนวความคิด หมายถึง ความคิดเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เป็นไปในทางเดียวกัน หรือความคิดเห็นทั่ว ๆ ไป เพื่อนำแนวคิดนั้นมาจัดการเป็นแนวทางในการจัดการป่าชุมชน ในที่นี้หมายถึงความคิดของคนในชุมชนบ้านแม่จองไฟ ในการจัดการป่าชุมชนบ้านแม่จองไฟ

การจัดการป่า หมายถึง กระบวนการในการดูแลรักษา การฟื้นฟู การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ การพัฒนา หรือการกระทำใด ๆ ที่ทำให้ทรัพยากรป่าไม้คงความอุดมสมบูรณ์หรือสมบูรณ์มากขึ้น เพื่อชุมชนจะได้พึ่งพาใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

ชุมชน หมายถึง หมู่ชนหรือกลุ่มคนที่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็กอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน และมีผลประโยชน์ร่วมกัน ในที่นี้หมายถึง ชุมชนหมู่บ้านแม่จองไฟ

การจัดการป่าโดยชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนช่วยกันดูแลรักษาป่าของชุมชน โดยตั้งกฎระเบียบของหมู่บ้านขึ้น เพื่อใช้ในการควบคุมการบุกรุกพื้นที่ป่า ในที่นี้หมายถึง การจัดการป่าโดยชุมชนของหมู่บ้านแม่จองไฟ

ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ชาวบ้านเลือกให้เป็นตัวแทนและมีอำนาจในการตัดสินใจ ในที่นี้หมายถึง ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน พระ ผู้อาวุโสที่ชาวบ้านเคารพนับถือ

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้ดำเนินการวิจัยได้มุ่งศึกษาปรัชญา แนวคิด ความเชื่อ วิธีการและปัญหาในการจัดการป่าของชาวกะเหรี่ยง หมู่บ้านแม่จองไฟ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ จำนวน 112 ครอบครัว